

Viga Gyula

Tokaj-Hegyalja gyümölcskultúrája

Tokaj-Hegyalja, a tájegység neve, mindenki számára elsősorban szőlejeről és boráról ismert. Gyümölcskultúrájának története az elmúlt századok során árnyaltan kapcsolódott össze a táj hasznosításának változásaival. E folyamat néhány jellemző vonását fogalmazzuk meg az alábbiakban.

A magyarországi gyümölcsstermesztés szerkezete és jellege egészen más volt a történeti Magyarországon, mint a Trianon által megcsonkított területeken. A gyümölcsfaállomány zöme részben a dombvidékeken, hegységek elődomboságain (jobbára szilvások és almások), valamint a nagyobb folyók, főleg a Duna, Tisza, Szamos, Körösök, valamint a Maros, Olt árterein (körtés és szilvás berkek) helyezkedett el, jőszerével vadon termő fákként. Ilyenformán Tokaj-Hegyalja gyümölcsészetének korai szakaszát is ebben a kettős rendben kell elképzelnünk: részben a napsütötte domboldalak ligeteiben, részben pedig a Tisza és a Bodrog mente ártéri gyümölcsöseiben. A Tisza-völgyben a gyümölcsfaállomány koncentrációja a 18. században négy-ötszöröse volt a nem víz menti tájakénak. (Gondoljunk a hegyaljai mezővárosok bodrogszéli területeire is.)¹

Tokaj-Hegyalja mezővárosainak gazdálkodását a régebbi történeti irodalom szőlő-monokultúráként értelmezte. Az újabb kutatások egyértelműen igazolták annak komplex jellegét, amelyben a nagy értékű, jelentős jövedelmet hozó, rendkívül sok munkaerőt igénylő és akkumuláló szőlő és bor kétségtelenül élvezett bizonyos prioritást. A szőlőskertek és ültetvények a délies, meleg lejtőket (mások) foglalták el, a szőlőtermelő zóna, amely az abaújszántói Sátor-hegytől az újhelyi Sátor-hegyig húzódott, általában 250-300, ritkán 300 m magasságig terjedtek.² Ezek maximális kiterjedése elérte a 14.000 kh. (8.056 ha) területet, 1873-ra azonban már alig 10.500 kh. (6.042 ha) volt. A 18. században is csak 9 %-kal, a 19. század derekán pedig már csak 6,8 %-kal részesedett a szőlő a mikrokörzet földalapjából.³ Amíg azonban más magyarországi szőlővidékeken a szőlő és a gyümölcsfa komplementer jellegű volt, addig Tokaj-Hegyalja nagy értékű szőlőhegyein a 18-19. századi gazdasági irodalom alapvetően konkurensnek tartotta a szőlőültetvényeket és a bennük termő gyümölcsfákat. Nagyváthy János kifejezetten a hegyaljai szőlők erényeként értelmezte azt, hogy a szőlőtőkék között nem volt gyümölcsfa: „...a Gyümölcs-fák...ártnak a Szőlők közt. A melyet a Hegyaljai Emberek észre-vévé, nevezetesebb borteremő Hegyeikből azokat ki-irtották.”⁴ Gyümölcsre, elsősorban szilvára azonban mindenkinek szüksége volt, ezért a gyümölcsfákat a szőlő valamelyik, rendszerint alsó végében ültették el (aljszőlő, szőlőalj). Az ilyen gyümölcsösöket Sárospatakon és Sátoraljaújhelyben ma is nevezik láznak, ami a szőlő alatti vagy feletti fás, szántatlan területet jelöli.⁵

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy a táj gyümölcskultúrája a korábbi századokban Tokaj-Hegyalja dombos-hegyes területein is önállóan, a szőlészettől külön fejlődött. Ugyanakkor Galgóczi Károly azon megállapítása (1855), miszerint a Tiszahát Máramarostól kezdve, a Tisza mindkét oldalán Bereg, Ugocsa, Ung, Zemplén, aztán Szatmár és Szabolcs vármegyékben is valóságos gyümölcsraktárakat képez,⁶ az ártéri gyümölcsösök jelentőségét külön is aláhúzza.

Amint Tokaj-Hegyalja gazdálkodásának egészét, úgy a gyümölcsstermesztést is alapvetően befolyásolta a filoxéra pusztításának hatása. Az elpusztult szőlőterületek rekonstrukciója során a magasabban fekvő részeket gyümölcsfák ültetésével igyekeztek hasznosítani. A tönkrement szőlősgazdák és a nagybirtokosok kárpótlást igyekeztek találni a gyümölcsstermesztésben. 1880. július 13-án Szendrőn tartotta ülését a Filoxéra Bizottság, ahol dr. Menner Adolf, a hegyaljai küldöttség tagja így nyilatkozott: „Azon szőlősterületeket, amelyekről a szőlő kiveszett, gyümölcsfákkal óhajtaná betelepíteni. Ebben az időszakban uralkodóvá vált az a felfogás, mely szerint a lejtők soványabb talajai helyett az alacsonyabb, termékenyebb lapályokat kell a szőlőművelés számára lefoglalni, a magasabb részeket pedig a gyümölcsösöknek kell átengedni.⁷ A 19. század utolsó harmadára esett az országutak mentének kiterjedt fásítása is. A filoxéravész után a Sárospatak – Sátoraljaújhely közötti szakaszon több ezer magas törzsű cseresznyefa csemetéjét ültették el. Ugyanebben az időben több százezer körtefa ültetését is megemlítik a források, de Tokaj és Tarcál határában sok szép diófa meghonosításáról is tudunk. A szilvafák is tömegével kerülnek be a portákra, kertekbe. A korábban szinte vadon termő faállományt fokozatosan nemes gyümölcsállományra cserélik. A gyümölcskultúra felvirágoztatását különféle, erre a célra alakult egyesületek segítették, a nemes gyümölcsfajták meghonosítását állami faiskolák és mintatelepek erősítették (Tarcalon majd Sátoraljaújhelyen). Miközben a filoxéra utáni rekonstrukció átalakította a szőlő- és gyümölcsállomány és gyümölcsstermesztés korábbi struktúráját, a termesztés sikeréről szóló beszámolók soha nem mellőzik annak megemlítését, hogy Tokaj és vidéke olyan terület, ahol a gyümölcsstermesztésnek és értékesítésnek évszázadokra visszanyúló tradíciói vannak,⁸ különösen Erdőbénye, Mád, Monok és Tolcsva községekben.⁹

Részletesen foglalkozott a századfordulón Tokaj-Hegyalja gyümölcskultúrájával Zemplén vármegye monográfiája, ami például egyértelműen utal arra, hogy a vármegye déli, szárazabb és melegebb része kevésbé alkalmas a gyümölcsstermesztésre, mint a felső területek. Bár kiemeli a filoxéra utáni telepítések jelentőségét, s a programot vezénylő Darányi Ignác földművelésügyi miniszter regnálásának éveit külön korszaként értékeli Hegyalja gyümölcsészetében, rámutat arra, hogy a táj gyümölcsstermelése – a lehetőségekhez és a piaci elvárásokhoz képest – továbbra is rossz állapotban van. Utal arra is, hogy a szőlő és a gyümölcs viszonya még a 19-20. század fordulóján is ambivalens: „A vármegye szőlő-zónája a finomabb és igényesebb gyümölcsfajok termelésére is alkalmas, őszibarack, mandola, szelid gesztenye, különösen jól díszlenek a Hegyalján, csak hogy itt a szőlő az édes gyermek és minden egyéb mostoha.”¹⁰ Ezzel a folyamattal párhuzamosan zajlik a homoki szőlő- és gyümölcsvidékek kiala-

kulása, ami 1920 után teljesedik majd ki, amikor a trianoni döntés elszakítja a történeti Magyarország legnagyobb gyümölcsstermesztő tájait.

A fentiek történeti statisztikai dokumentálása sajnos nem lehetséges, mert az első részletező gyümölcsfa-összeírás (1895) darabszám szerint közli az egyes települések adatait, míg az azt követő a kert és gyümölcsös területét tünteti fel. Mégsem haszontalan ezek közreadása, mert informálnak az állomány fajtaösszetételéről, a kert és gyümölcsös hasznos földterületen belüli arányáról. A részletek nélkül, szembevetve, hogy a szilvafák mennyisége – a tokaji és a szerencsi járás összesítésében – megközelítően felét adja a teljes gyümölcsfa állománynak, vagyis a szilvafák száma két-két és félszerese az alma, körte és cseresznye együttes mennyiségének.¹¹ A szilvafák között a besztercei fajta volt a legkedveltebb. A cseresznye termesztésében egyedül Tolcsva érdemel figyelmet, gyümölcsükből jelentős mennyiség került piacra is. Az alma termesztésére a megye északi része az alkalmasabb: Tokaj-Hegyalja szárazabb, melegebb területe – növényvédelem hiányában – nem kedvez a termesztésnek. A tájon a sóvári alma volt népszerű, de az is csak a szőlők szélén húzóódó szilvásokban kapott helyet. Előfordul ekkor a mosásznki fajta és az arany renet is, a filoxéra után pedig az angol parmen terjed, de a táj adottságai miatt erősen férgesedik. A filoxéra után 100 ezer magas törzsű téli körtefát telepítenek, de még őrzi népszerűségét a nyakas körte, amelyet éppen úgy Tokaj-Hegyalja jellegzetességének tudtak, mint a furmint szőlőt. Tokaj-Hegyalján kívül ez Zemplénben nem volt ismert, holott piaca, jó pálinkája kedveltette.¹² A szelíd gesztenye ritka volt, bár a táji adottságok között jól érezte magát, ám hiányzott hasznosításának sajátos kultúrája.¹³ Sajnos, az 1935-ben készült statisztikai adatsor már nem alkalmas a fajtaösszetétel bemutatására, csak azt ábrázolja, hogy a kert és a gyümölcsös milyen arányt képviselt a földhasznosítás egészében.¹⁴

Jegyzetek

1 Belényesy Márta: *Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XIV. században = Néprajzi Értesítő XXXVII. 1955, 11-30. o.*

2 Tokaj-Hegyalja földrajzi adottságairól összegzően lásd: Boros László: *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői, Miskolc-Nyíregyháza, 1996.; Boros László: Tokaj és környéke, Tokaj-Nyíregyháza, 1997.*

3 Frisnyák Sándor: *A Zempléni-hegység gazdasági mikroöközetei a 18-19. században, in: Tájak és tevékenységi formák, Miskolc, 1995, 46-47. o.*

4 Nagyváthy János munkáját (1792) idézi Balassa Iván: *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora, Tokaj, 1991, 57. o.*

5 Bakos József meghatározását idézi Balassa Iván: *i.m. 59. o.*

6 Galgóczi Károly: *Magyarország, a Szerbvajdaság s temesi bánóság mezőgazdasági statisticája, Pest, 1855. 282-283. o.*

7 Laczkó István: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye gyümölcsstermesztésének múltja = Borsodi*

Szemle 1964. 4. szám 9-17. o., Varga Gáborné (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára, Miskolc, 1970. 55-56. o.

8 A gyümölcskereskedelemhez lásd: Viga Gyula: A gyümölcs a népi árucserében, in: Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): Árucseré és migráció, Miskolc, 1986, 175-195. o.

9 Varga Gáborné (szerk.): i.m. 55-56.

10 Kossuth János: Szőlőművelés és gyümölcsstermelés, in: Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye, Budapest, é.n. 198. o.

11 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája (1895). Magyar Statisztikai Közlemények XV. Budapest, 1897.

12 Kossuth János: i.m. 198-199.

13 Katona Dienes: Értekezés a szelíd gesztenyefáról, a borok királyáról, Sárospatak, 1850.

14 Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870-1970. Földterület III. Községsoros adatok, Budapest, 1972.

